

УДК 306.45–4

Ю.Ю. РОЗЯ

РЕЛІГІЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В РІЗНИХ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩАХ

Статтю присвячено проблемі впливу релігійно-етичного чинника на демографічну поведінку населення в різних етносоціальних середовищах. Доведено, що релігія є одним із потужних чинників демографічних процесів, який справляє регуляторний вплив на демографічну поведінку і в деяких випадках істотно визначає такі демографічні показники в суспільстві, як: народжуваність і смертність, кількість шлюбів та розлучень тощо. У всіх релігійних доктринах існують відповідні норми, які регламентують демографічну поведінку. При цьому вплив однієї й тієї самої релігійної доктрини може як сприяти збільшенню чисельності населення, так і обмежувати його зростання.

Ключові слова: релігія, релігійна етика, демографічна поведінка.

Відповідні наукові розробки та спостереження свідчать, що на народжуваність впливають різні демографічні та соціально-економічні чинники: кількість жінок у фертильному віці і їх вікова структура; кількість укладених шлюбів і вікова структура молодят; тривалість шлюбу й кількість уже наявних дітей у сім'ї; вікова плодючість жінок; рівень освіти батьків; рівень зайнятості жінок; урбанізованість регіону; рівень доходів у сім'ї; забезпеченість житлом; розвиток сфери послуг; загальний рівень безробіття населення; інтенсивність, напрями і якісний склад міграційних потоків; розвиток медицини й стан охорони здоров'я; національні традиції; релігійна належність тощо [13, с. 23–24].

За допомогою статистичних і соціологічних методів більшість цих чинників досить часто вивчають детально. Деякі ж з них, зокрема національні традиції та релігійну належність, досліджують у науковій літературі дещо рідше. Особливо це стосується останнього чинника. У доіндустріальних суспільствах релігія як домінантна на той час форма духовності справляла величезний вплив на всі сторони життя людей, у тому числі на їх демографічну поведінку. Позиції різних релігій щодо дітонародження були далеко не ідентичними, і це відіграло важливу роль у демографічному розвитку окремих країн, регіонів і народів.

Метою статті є визначення релігійно-етичних чинників впливу на демографічну поведінку в різних етносоціальних середовищах. Завданнями статті, у зв'язку із зазначеним, є: а) виявлення ставлення до демографічної поведінки в різних релігійних системах; б) визначення ролі релігії як чинника репродуктивної, шлюбної та самозбережувальної поведінки в різних етносоціальних середовищах.

Статтю присвячено проблемі впливу релігійно-етичного чинника на демографічну поведінку населення в різних етносоціальних середовищах.

У сучасному суспільстві існує ряд важливих проблем, які суттєво впливають на його подальший розвиток. Однією з таких проблем є демографічна. Ряд дослідників справедливо вказував і вказує на взаємозв'язок між демографічними процесами та родиною як соціальним інститутом та релігією, що домінує в суспільстві. Серед них можна відзначити як визаних авторитетів-класиків наукової думки (М. Вебер, Е. Дюркгейм), так і сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядали різні аспекти взаємовпливу релігійних та демографічних процесів (Є. Аринін, Р. Белла, П. Бергер, В. Гараджа, О. Лимаренко, Л. Мітрохін, М. Паращевін, О. Радугін та ін.) [1–11].

Незважаючи на значний внесок у вивчення цієї теми, питання про взаємозв'язок релігійних та демографічних процесів залишається відкритим. Це відбувається частково через процеси розвитку релігії та еволюції релігійних організацій, які є референтними групами для вірян у різних етносоціальних середовищах при вирішенні ними питання щодо сім'ї, шлюбу, абортів, розлучень тощо.

Розглядаючи ставлення релігії до проблем демографії загалом, слід зазначити, що існує багато підходів до цієї проблеми, які демонструють різні релігії та окремі релігійні організації. Більшість релігійних доктрин схвалюють сім'ю як соціальний інститут і багатодітність. У сучасній науці й громадській думці поширена позиція щодо прямої залежності між рівнем народжуваності й рівнем релігійності, проте не всі релігійні доктрини безпосередньо сприяють максимальній кількості дітей у сім'ї [2, с. 65].

Дуже спірним у сучасних релігіях є питання щодо контролю над народжуваністю серед священства та вірян. Традиційно консервативним у цьому плані залишається католицизм. У ньому встановлено як обов'язкову вимогу для всього священства збереження цноти (целібату). Також у католицизмі є неприйнятними розлучення й другий шлюб. При цьому з позиції католицької церкви негативне ставлення до будь-якої контрацепції, яке було притаманним їй до початку ХХ ст. включно, останнім часом змінюється в бік більшої ліберальності. Аналізуючи показники поточної народжуваності в деяких країнах Західної Європи, можна дійти висновку про зумовленість найвищої народжуваності в Ірландії (16,9 новонароджених на 1000 жителів) високим рівнем релігійності в цій країні. На другому місці перебуває католицька Франція з показником 13 на 1000 [12, с. 108].

Деякі дослідники пов'язують падіння народжуваності в таких католицьких країнах, як Італія, Нідерланди, Польща, Іспанія і Португалія, з падінням рівня релігійності. Таку думку відстоюють, зокрема, В. Гараджа та О. Лимаренко [7, с. 23–24; 9, с. 118–119]. Можна простежити також інші взаємозв'язки між католицизмом і сучасною демографічною ситуацією. Вельми негативним є ставлення католицької церкви до такого явища, як

розлучення, щодо якого існує фактична заборона його для своїх послідовників.

Православ'я дотримується дещо іншої позиції щодо шлюбу для священства. На відміну від католицизму, тут існує поділ на чорне й біле духовенство. Обов'язковою умовою для рукопокладення священників, які проповідують у світі (біле духовенство), є створення сім'ї. Згідно зі статистичними даними, більшість сімей православних священників є багатодітними [14]. Аналізуючи в цьому аспекті протестантизм, можна, незважаючи на його численні напрями, зробити декілька узагальнених зауважень. Існує постійний чинник, який впливає на один з важливих демографічних показників, – кількість розлучень.

У католицизмі й православ'ї шлюб є одним із таїнств, і, відповідно, ставлення до нього у вірян є серйознішим. Протестанти, значно спростивши культ, перестали розглядати шлюб як таїнство, що стало чинником, який спрощує розлучення. Протестантські церкви хоч і несхвально ставляться до розлучення, але й активно не перешкоджають йому. Значну кількість змін у своїх практиках, так чи інакше пов'язаних з демографічними процесами, демонструють сьогодні різні протестантські конфесії.

Що стосується ісламу, то нормою, яка стимулює збільшення населення, є дозвіл релігією полігамної форми шлюбу, наслідком чого є зростання народжуваності в мусульман. Ймовірно, з метою стимулювання народжуваності поріг взяття шлюбу встановлений уже з моменту статевого дозрівання. Іслам дотримується усередненої позиції щодо розлучення порівняно з християнським та іудейським законами. Шлюб, згідно з етикою ісламу, викладеною в Корані, є священним, і не може бути розірваним без вагомих причин [15, с. 3–4].

Священство наставляє подружжя вжити всі можливі засоби для збереження шлюбу, якщо з'являється небезпека його розпаду. Розлучення не відкидається як можливість, якщо в подружжя немає іншого виходу. Досить суперечливий вплив на демографію справляє сучасний індуїзм. Тут можна відзначити як сприятливі, так і негативні фактори. До останніх належить збережена до теперішнього часу традиція, згідно з якою, вдовицям після смерті чоловіка було заборонено повторно виходити заміж. З іншого боку, в індуїзмі всіяко заохочуються ранні шлюби (з 9-річного віку).

Однією з найсуворіших релігій у світі в аспекті обмеження демографічної поведінки є буддизм. Приборкання своїх бажань, у тому числі фізіологічних, є морально-етичним чинником, який обмежує народжуваність. У деяких напрямках буддизму, зокрема в ранньому (хінаяна), досягнення нирвани визначається як прямо пов'язане з безшлюбністю. Також у буддизмі поширений інститут чернецтва, і частка ченців у деяких індобуддійських етноспільнотах є вельми значною. Однак існує й ряд релігійних норм, що сприяють народжуваності. Принцип ахімси, що полягає в незаподіянні шкоди живому, поширюється й на аборти. Так само, як і в індуї-

змі, засоби контрацепції та інші заходи контролю над народжуваністю в індуїстських релігіях не схвалюються [16].

Прямий зв'язок між народженням дітей і релігією існує в конфуціанстві. Після смерті батька його син повинен виконати цілий ряд обрядів, які забезпечують душі померлого комфортне існування в потойбічному світі. Якщо ж у людини немає синів, то обряди не буде кому провести, і душа померлого буде страждати. Відповідно, прихильники конфуціанства прагнули орієнтуватись на відтворення якомога більшої кількості дітей чоловічої статі, при цьому новонароджених дівчаток могли фізично знищувати через неможливість прогодувати. Конфуціанський культ предків сприяв вищому становищу батьків. Так, у конфуціанстві поширеними є повчальні історії про те, як батьки під час голоду продали своїх дітей у рабство, щоб нагодувати й забезпечити їх дідуся та бабусю, тощо [1, с. 89–90].

Зв'язок демографії із соціологією зумовлений впливом інтересів, цінностей суспільства на демографічну поведінку людей, тобто на створення сімей і міцність сімейних відносин, укладення шлюбів або позашлюбні стосунки, кількість дітей у сім'ї і на склад самої сім'ї тощо. Усі ці норми та цінності варіюють у широких межах у різних країнах і етноспільнотах в історичному аспекті. Серед соціальних факторів на демографічну поведінку людей великий вплив справляють національні традиції та установки сповідуваної ними релігії.

Поширення релігійних переконань часто (хоча й не завжди) пов'язано з національною ознакою. Релігійні установки на створення та міцність сім'ї, народження дітей, ставлення до дітей, жінок, пенсіонерів стають часто нормами національної поведінки, незалежно від того, чи є ця людина віруючою, чи ні. Тому демографи у своїх оцінках і прогнозах завжди роблять поправку на національно-релігійний фактор.

Релігія справляє величезний вплив на показники народжуваності. У деяких релігіях наявне різко негативне ставлення до контролю за народжуваністю, використання контрацептивів. До них належать католицизм і іслам. Однак, на відміну від ісламських країн, які характеризуються дуже високими показниками народжуваності, серед країн католицького віросповідання вони є порівняно невисокими (в Італії, наприклад, вони є одними з найнижчих у Європі) [2, с. 61–62].

Найбільш аскетичною релігією у вимірі регулювання репродуктивної поведінки є буддизм, більшість напрямів якого заохочує безшлюбність, вважаючи її найправильнішим шляхом до спасіння. Однак заборона позбавлення від плоду й народженої дитини, а також традиції багатодітності, які існують серед етноспільнот, що сповідують буддизм, сприяють збереженню високої народжуваності [16].

До питань внутрішньосімейного планування народжуваності доволі раціоналістичне ставлення виявляють протестантизм і православ'я. Релігії індуїстського напрямку, заохочуючи народжуваність, водночас накладають

заборони на пошлюблення вдовиць, що скорочує кількість населення, яке активно бере участь у відтворенні.

Установки на підтримання високої народжуваності є характерними для багатьох традиційних племінних вірувань, особливо пов'язаних з культом предків.

На показники народжуваності деякою мірою впливає можливість розлучень і припустимість повторних шлюбів. У більшості архаїчних етноспільнот, які живуть в умовах родо-племінного ладу, розлучення є дуже простою процедурою. Ставлення до розлучення в розвиненіших народів істотно відрізняється. Суттєву роль у цьому, як неважко здогадатись, також відіграє релігійний чинник. Вкрай легкими є розлучення (для чоловічої сторони) в етноспільнотах, які сповідують іслам [15, с. 78–79].

У християнстві та в середовищі християнізованих етноспільнот ставлення до розлучення є суворішим. Католикам (переважно серед ченців, оскільки ця норма не поширюється на мирян) узагалі заборонено розлучатися. “Досить складною є процедура розлучення у православних (це поширюється як на мирян, так і на ченців), хоча вона і стала тепер дещо легшою, ніж раніше, коли для розлучення було потрібно отримувати дозвіл Святішого Синоду. У протестантських країнах церква не перешкоджає розлученням, хоча ставлення до них з боку релігійної громади є несхвальним” [10, с. 43].

Засуджуються розлучення й у релігіях індо-буддистського напрямку. Релігійна належність також істотно впливає на можливість укладення повторних шлюбів поруч з існуючими народними традиціями. У народів, які живуть в умовах первісно-общинного ладу, не існує жодних перешкод для повторного шлюбу розлучених осіб і вдовиць. Немає яких-небудь істотних перепон для повторного шлюбу й у мусульманських народів: майбутньому чоловікові необхідно почекати два-три місяці після припинення попереднього шлюбу для того, щоб переконатися, що жінка не є вагітною. Разом із цим у мусульман раніше широко побутував і левірат [5, с. 109].

У сучасних християнських народів ставлення до повторних шлюбів вдовиць (а у випадках, коли розлучення є дозволеним, і до повторних шлюбів розлучених) є цілком терпимим, хоча збереження вдовою вірності покійному чоловікові поціновується дуже високо. Для раннього ж християнства було характерним негативне ставлення до повторних шлюбів вдовиць. Хоча буддизм і не забороняє брати новий шлюб, у багатьох буддійських народів вдови та вдівці часто свідомо залишаються самотніми, щоб краще підготуватися до загробного життя.

Згідно з китайськими релігійно-етичними нормами, “цнотливих вдов” (так називали жінок, які зберегли вірність покійним чоловікам), вважали взірцем чесноти. Однак таких подвижниць було небагато. Особливо ж негативним ставленням до шлюбів вдовиць характеризуються етноспільноти, які сповідують індуїзм, хоча “в Індії ще в 1856 р. колоніальною владою Британії було видано закон, який дозволяє вдовицям повторно бра-

ти шлюб. Природно, що індуїстська догма про неприпустимість повторного заміжжя вдів справляє на народжуваність тим більш негативний вплив, що в індуїстів є поширеними шлюби, у яких чоловік є набагато старшим за дружину, у результаті чого молоді вдовиці (іноді їх вік не перевищує 9–15 років) виявляються виключеними з процесу дітонародження” [2, с. 63].

Сукупний вплив чинників призводить до зміни демографічної поведінки, яка включає шлюбну, репродуктивну й самозбережувальну поведінку. Під шлюбною поведінкою розуміємо поведінку людей у зв’язку з укладенням та припиненням шлюбів, під самозбережувальною – дії людини, спрямовані на самозбереження протягом усього життя, під репродуктивною – систему дій і відносин, які опосередковують народження або відмову від народження дитини в шлюбі або поза шлюбом.

Висновки. Аналізуючи наведені вище факти, можна зробити ряд загальних висновків. По-перше, релігія є одним із потужних чинників демографічних процесів, який справляє регуляторний вплив на демографічну поведінку і в деяких випадках істотно визначає такі демографічні показники в суспільстві, як народжуваність і смертність, кількість шлюбів і розлучень тощо. У всіх релігійних доктринах існують відповідні норми, які регламентують демографічну поведінку. По-друге, вплив однієї й тієї самої релігійної доктрини може як сприяти збільшенню чисельності населення, так і обмежувати його зростання. По-третє, у процесі розвитку суспільства й посилення секуляризації вплив релігійних норм може слабшати, і самі релігійні норми, які регулюють демографічну поведінку, можуть видозмінюватися в бік їх лібералізації. По-четверте, релігійна складова в переважній більшості сучасних секуляризованих спільнот не є чинником, який безпосередньо визначає демографічні процеси. Крім релігії в таких суспільствах існує значна кількість факторів, які справляють потужний вплив на кількість і якість населення. Серед них можна назвати рівень урбанізації, освіти, медичного обслуговування й демографічну політику держави.

Список використаної літератури

1. Аринин Е.И. Религиоведение (Введение в основные концепции и термины) : учеб. пособ. / Е.И. Аринин. – М. : Академический проект, 2004. – 325 с.

2. Белла Р. Религия как символическая модель, формирующая человеческий опыт / Р. Белла // Религия и общество : хрестоматия по социологии религии : в 2 ч. / [сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич]. – М. : Наука, 1994. – 775 с.

3. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Религия и общество : хрестоматия по социологии религии : в 2 ч. / [сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич]. – М. : Наука, 1994. – 775 с.

4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 269 с.

5. Вебер М. Социология религии (Типы религиозных сообществ) / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М. : Республика, 1994. – С. 78–308.

6. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Попытка сравнительного исследования в области социологии религии. Введение / М. Вебер // Вебер М. Избр. произв. / М. Вебер ; пер. с нем. В. Антоновского. – М. : Прогресс, 1990. – С. 43–96.

7. Гараджа В.И. Социология религии : учеб. пособ. для студ. и асп. гуманитарных спец. / В.И. Гараджа. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 348 с.

8. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгейм. – К. : Юніверс, 2002. – 424 с.

9. Лимаренко А.П. Социология религии / А.П. Лимаренко // Социологический словарь / [сост. А.Н. Елсуков, К.В. Шульга]. – 2-е изд. – Минск : Университетское, 1991. – 667 с.

10. Митрохин Л.Н. Философские проблемы религиоведения / Л.Н. Митрохин. – СПб. : РХГИ, 2007. – 800 с.

11. Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / М.А. Паращевін ; НАН України ; Інститут соціології. – К., 2001. – 15 с.

12. Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / М.А. Паращевін ; НАН України ; Інститут соціології. – К., 2001. – 195 с. – Бібліогр.: С. 184–195.

13. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии / А.А. Радугин. – М. : Центр, 2001. – 240 с.

14. Обухов М. Причина падения рождаемости – духовный кризис в обществе [Электронный ресурс] / М. Обухов. – Режим доступа: <http://www.zavet.ru/rapsobuhov1.htm>.

15. Ахмад Х. Сакр. Ислам о браке и семейной жизни [Электронный ресурс] / Ахмад Х. Сакр. – Режим доступа: vk.com/doc-29250822_5401361?dl.

16. Традиции семьи и брака в буддизме [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goodcharacter.ru/tradicii/176-tradiciiibuddizm>.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2013

Роза Ю.Ю. Религия как фактор демографического поведения в разных этносоциальных средах

Статья посвящена проблеме влияния религиозно-этического фактора на демографическое поведение населения в различных этносоциальных средах. В статье доказано, что религия является одним из мощных факторов демографических процессов, который оказывает регулирующее влияние на демографическое поведение и в некоторых случаях существенно определяет такие демографические показатели в обществе, как: рождаемость и смертность, количество браков и разводов и т.д. Во всех религиозных доктринах существуют соответствующие нормы, регламентирующие демографическое поведение. При этом влияние одной и той же религиозной доктрины может как способствовать увеличению численности населения, так и ограничивать его рост.

Ключевые слова: религия, религиозная этика, демографическое поведение.

Roz'а Y.Y. Religion as a factor in the demographic behavior of different ethnic and social environments

This article is devoted to the influence of religious and ethical factors on demographic behavior of the population in different ethno-social environments. The paper proved that religion is one of the powerful factors of demographic processes, which makes the regulatory impact on demographic behavior and, in some cases, significantly determines the following demographics in society, as fertility and mortality, the number of marriages, divorces, etc. In all religious doctrines are relevant norms that govern the demographic behavior. The influence of the same religious doctrine can both help to increase the population and limit their growth.

Key words: religion, religious ethics, demographic behavior.